Romanoslavica vol. XLVI, nr. 2

MUTAȚIILE OMULUI MODERN ÎN ROMANUL TATIANEI TOLSTAIA *ZÂTUL*

Florentina MARIN

After a nuclear explosion, the world has returned to Stone Age. People suffering from various mutations struggle to survive and adapt themselves to the new living conditions. In her novel, Tatiana Tolstaia presents not only the physical mutations of the new generations, but even a more problematic aspect, their "spiritual mutations". The present work aims to draw a parallel between the world as presented in the novel, and the real situation encountered today – the lack of cultural, moral and traditional values, which represent the actual "mutations" of the modern man. Analyzing social standards and various opinions of different specialists, the present work tries to identify the conflicts and the causes which might trigger a significant spiritual loss, due to the modern man's ignorance, superficiality and indifference.

Key words*:* Tatiana Tolstaia, Horia-Roman Patapievici, Russia, modern man, mutations, cultural values.

Apărut în anul 2000 şi scris de-a lungul a mai bine de un deceniu, romanul Tatianei Tolstaia *Zâtul* debutează pe scena literară rusă sub forma unei antiutopii cu privire la realitatea actuală din Rusia. După ce a stârnit dezbateri acerbe şi numeroase controverse printre oamenii de litere, nici în prezent nu avem o situaţie clară în ceea ce priveşte tipul de roman pe care l-a creat autoarea. Cu toate acestea, pe scară largă romanul este considerat o antiutopie, unde politicul este camuflat atent cu nuanțe parodice. Lev Danilkin, la o analiză profundă a romanului, este de părere că scriitoarea a compus un roman ce îmbină într-un tot unitar şi armonic romanul antiutopic şi pe cel de tip satiric[1].

Acțiunea propriu-zisă a romanului are loc în viitor, la două sute de ani de la o explozie nucleară. Contextul istoric ne aminteşte de explozia de la Cernobîl din a doua jumătate a deceniului al optulea din secolul trecut, împrejurare ce ne influențează să credem că autoarea a avut în vedere accidentul nuclear real când a scris romanul, cu atât

[1] Sovremennaja literatura, *Lev Danilkin o „Kysi",* http://www.guelman.ru/slava/kis/danilkin.htm

BDD-A24174 © 2010 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:55:17 UTC)

mai mult cu cât scrierea acestuia fusese începută chiar în acea perioadă. Ca urmare a exploziei suferite, lumea *Zâtului* a suferit modificări substanțiale. În fața noastră se deschide o lume deformată şi chinuită de mutațiile provocate de catastrofa nucleară. Personaje stranii, creaturi nemaiîntâlnite nicăieri: iepuri negri ce puteau zbura şi trăiau în copaci, oameni mutanți întruchipând pisici cu creste de cocoşi şi gheare la picioare, acest univers diform ne aminteşte de peisajul obscur întâlnit în romanul *Calvarul* scris de bunicul autoarei, Aleksei Tolstoi[1]. Însă descrierea aceasta n-ar fi completă, dacă nu am menționa unul dintre cele mai importante elemente ale romanului, şi anume o creatură înfiorătoare care dă titlul acestui roman, *Zâtul*, şi a cărui identitate ne rămâne necunoscută până spre sfârşitul romanului. Acest monstru îngrozitor care induce teroare în rândul tuturor ființelor din roman, atacă oamenii fără a-i omorî, ci lăsându-le o urmă de neşters în suflet. Aceştia devin lipsiți de viață şi de speranță, transformându-se în nişte „somnambuli, (...) care dorm, dar în acelaşi timp merg”[2].

După cum se poate observa din succinta prezentare a lumii tolstoiene, autoarea creează un univers unic, guvernat de propriile legi fizice, dar şi lingvistice. De remarcat este faptul că scriitoarea nu doar ne propune o realitate cu totul nouă, dar clădeşte şi un fundament lingvistic cu totul original care susține toată această construcție complexă, care pe alocuri îmbracă haina grotescului. Tatiana Tolstaia creează un fenomen lingvistic fără precedent în literatura rusă, inventând cuvinte, începând cu însuşi titlul romanului. Întregul text romanesc abundă de termeni originali, creație proprie a autoarei, ceea ce l-a făcut pe Lev Danilkin să exclame că: „Tatiana Tolstaia, o doamnă moscovită, şi-a schimbat limba literară clasică, inteligentă, cu metafore triple din *Milaia Şura, Peters*, cu ceva nemaivăzut”[3].

În descrierea societății ruseşti se regăsesc reminiscențe din perioada sovietică şi postsovietică: aluzii vizibile la biblioteca interzisă, Departamentul Sănătății care ne aminteşte de Ceka, ai cărei reprezentanți ajutau la „tratarea” oamenilor care fuseseră afectați de radiațiile provocate de cărțile infestate, dar care pe de altă parte, ne amintesc şi de opricinicii lui Ivan cel Groaznic. Aspectele politico-istorice menționate mai sus, care sunt delicat mascate de parodia ce răzbate din roman, probabil au reprezentat dovada incontestabilă pe baza căreia Boris Paramonov a considerat romanul scriitoarei o enciclopedie a Rusiei, afirmație întărită chiar de titlul romanului *Zâtul*, care în limba rusă este *Кысь*, un sunet asemănător cu *Русь*, denumire veche a statului rus. Mai mult, acesta a adăugat că autoarea a reuşit să creeze Rusia cu „fauna şi flora ei”, cu personajele ei proprii, ce întruchipează un joc necontenit de-a şoarecele şi pisica[4]. Aici titlul rusesc este edificator, deoarece în limba rusă această interjecție este folosită pentru a chema pisica, de unde reiese jocul complex de cuvinte şi înțelesuri posibile.

---

[1] *Idem.*
[2] Tatiana, Tolstaia, *Zâtul*, Curtea Veche, Bucureşti, 2006, p. 7.
[3] *Op. cit.,* http://www.guelman.ru/slava/kis/danilkin.htm
[4] Sovremennaja literatura, *Boris Paramonov o „Kysi”*, http://www.guelman.ru/slava/paramonov.htm

BDD-A24174 © 2010 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:55:17 UTC)

Peisajul romanesc nu este atât straniu, cât mai ales contradictoriu. Alături de mutanți în această lume obscură trăiesc şi oameni rămaşi din perioada dinaintea *Prăpădului* şi care nu au suferit modificări. Această dualitate, îmbinare de caracteristici opuse, de contradicții, ca, de altfel, şi experimentul lingvistic care a luat naştere pe această cale, pot fi considerate o parodie nu doar la situația politică şi istorică, ci şi o parodie la situația socială actuală. Universul pestriț prezent în roman poate fi perceput ca o paralelă la lumea reală actuală, cu care are nu puține similitudini în comun, dacă facem excepție, desigur, de forma fizică a personajelor şi ne concentrăm pe latura spirituală şi culturală. Mai exact, lumea propusă de autoare este una în care omenirea s-a întors la Epoca de Piatră, o lume primitivă, unde omul, victimă a accidentului nuclear, se află la începutul civilizației. Aici nu există norme, cultură, trecut, tradiții, ştiință, de aceea autoare pentru a scoate în evidență incultura şi indiferența societății pentru preocupări de natură spirituală, foloseşte greşit cuvinte, cum ar fi: *mogazin*, *pinzină*, *entelectuali* etc. Singurii care încearcă să lumineze noile generații sunt oamenii care au supraviețuit *Prăpădului*, ei fiind un prototip al inteligenției.

Comparând universul tolstoian şi realitatea din prezent, descoperim cu uşurință asemănări între cele două lumi. Dacă, în roman ignoranța, prostia, incultura societății sunt redate prin stilul vulgar al oamenilor, prin superstițiile, greşelile de vorbire, prin traiul lipsit de esență al acestora, omul modern din realitate dă dovadă de aceleaşi lipsuri cu care se confruntă omenirea în viziunea scriitoarei ruse. Astfel, Tatiana Tolstaia caricaturizând lumea romanului său, face o paralelă la societatea actuală unde, după cum afirma Horia-Roman Patapievici, „omul modern este cel mai slab de înger”[1], în ciuda faptului că acesta trăieşte în *era tehnologiei*, practic, dispunând de toate condițiile necesare pentru a prospera. Ca o ironie a sorții, în epoca abundenței, libertății, omului îi lipseşte condiția de a crea, de a descoperi frumusețea şi de a restaura valorile naționale şi culturale. Probabil de aici reies problemele care predomină în prezent, imaginile ce promovează violența, agresivitatea, viciile societății, imoralitatea, superficialitatea, toate acestea situând omul pe o treaptă inferioară a evoluției sale. Prin urmare, putem considera omul modern ca fiind lipsit de natură proprie, un om cu un complex haotic de trăsături, ce se lasă purtat de ceea ce Heidegger numea *abisul finitudinii*[2].

Putem spune că trăim un paradox. Ne aflăm într-o perioadă în care omul dispune de tot arsenalul necesar pentru a-şi clădi un prezent şi un viitor strălucit, dar cu toate acestea observăm direcția autodistructivă pe care omul modern a adoptat-o în ultima vreme. De ce? Ce stă la baza acestui proces de degradare socială? Gaston Berger încearcă să ne dea un răspuns la această întrebare. Într-un studiu din cartea sa, *Omul modern şi educația sa*, Berger analizează modul tot mai rapid în care se desfăşoară traiul uman. Autorul consideră că omenirea se confruntă cu un puternic fenomen de accelerare pe toate sferele. Fie că vorbim de sfera politică, unde avem modificări ce se succed rapid

[1] Horia-Roman, Patapievici, *Omul recent. O critică a modernității din perspectiva întrebării „Ce se pierde atunci când ceva se câştigă ?”*, Humanitas, Bucureşti, 2001, p. 16-17.
[2] *Idem*, p. 162.

BDD-A24174 © 2010 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:55:17 UTC)

în mai multe țări, fie vorbim de sfera economică, unde profitul rapid sau falimentul peste noapte au ajuns termeni nu doar frecvent întâlniți, ci chiar indispensabili, sau fie că vorbim de sfera ştiințifică, unde în fiecare zi avem de-a face cu noi descoperiri sau chiar invenții din partea oamenilor de știință, fenomenul accelerării este incontestabil, deşi este dificil, sau chiar imposibil de stabilit curba exactă a acestei evoluții. Reformatorii din prezent consideră că ne confruntăm cu o criză, ce are ca efect această stare de stres şi accelerare continuă. De aici reiese problema readaptării la aceste modificări, proces ce necesită un timp îndelungat, dar care odată încheiat, va fi urmat de o perioadă de linişte, de normalizare[1].

Lumea modernă este foarte valoroasă, dar după cum aprecia filozoful belgian Dupréel, „toate valorile sunt precare”[2]. Acum se pune accent mai puțin pe valorile culturale, pe trecut, baza reprezentând-o noutatea, invențiile, partea materială, îmbogățirea rapidă. Omul modern se află într-o cursă continuă cu el însuşi, însă cum foarte bine observa Berger, ar trebui să fim atenți cu ceea ce construim şi mai ales cu cantitatea operelor pe care le producem, deoarece, „cu cât creăm mai mult, cu atât riscăm să ne vedem striviți sub operele noastre”[3].

Lipsa valorilor culturale şi caracterul nihilist al omului modern se fac simțite în romanul Tatianei Tolstaia. Pe această cale, scriitoarea încearcă să tragă un semnal de alarmă, privind o pierdere însemnată a valorilor umane şi o posibilă dezumanizare care ar reieşi din această pierdere, cauzate de lipsa unei ideologii îndreptate spre om şi spre latura spirituală a acestuia. Ignoranța şi superficialitatea oamenilor pot duce la pierderea identității, aşa cum personajele din romanul scriitoarei şi-au pierdut trecutul, tradițiile şi cel mai de preț lucru pentru om, cunoaşterea. Odată cu această pierdere şi cu lipsa idealului, existența omului din romanul Tatianei Tolstaia este una lipsită de noimă, banală. Cu atât mai mult, pe fundalul acestei stări alarmante, ne răsună în minte cuvintele lui George Edward Batman Saintsbury, „tradiția fără modernitate este fundătură, modernitatea fără tradiție este o iremediabilă şi totală nebunie”[4]. De aici putem înțelege că omul actual trebuie să găsească un echilibru între trecut şi prezent, între tradiții şi actualitate.

Personaj principal al romanului, Benedikt, un scrib care se ocupa cu transcrierea textelor literare clasice pe care le atribuia apoi dictatorului Fiodor Kuzmici, este şi el un mutant, dar spre deosebire de restul personajelor, acesta prezintă o mutație aproape infimă, apariția unei proeminențe sub formă de coadă, de care va reuşi să scape în cele din urmă. Asemenea celorlalți mutanți, Benedikt nu este un erudit, el are un limbaj destul de nuanțat, în care se întâlnesc atât expresii pretențioase, cât şi cuvinte vulgare. Ceea ce îl face pe acesta un personaj central al romanului este pasiunea sa febrilă pentru

[1] Gaston, Berger, *Omul modern și educația sa*, Ed.Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1973, p.28.
[2] *Idem*, p. 42.
[3] *Ibidem*, p. 53.
[4] Patapievici, *op.cit.*, p. 9.

BDD-A24174 © 2010 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:55:17 UTC)

literatură. Din acest motiv va face tot ce îi stă în putere pentru a intra în Departamentul Sănătății, reuşind să obțină în acest mod cărțile mult visate. De dragul acestora ajunge să comită crime, ajungând la cea mai importantă concluzie din viața sa – că se poate ucide pentru o carte. Astfel, viața lui se transformă într-o cursă continuă pentru găsirea cărții care conține toate răspunsurile, adevărul suprem, aşa numita *Carte a vieții*. Cu toate acestea, un sfat deosebit de important şi indispensabil îi este dat de Nikita Ivanîci, personaj ce reprezintă unul din supraviețuitorii *Prăpădului*, şi anume că, pentru a citi cartea, Benedikt va trebui să învețe alfabetul. Prin această recomandare mai mult decât necesară ne este dezvăluit adevăratul chip al lui Benedikt: un tânăr care încearcă să îşi depăşească propria condiție, dar care nu adoptă o modalitate corectă pentru a-şi atinge țelul. El este un ignorant, aşa va şi rămâne, iar, din cauza incapacității sale de a asculta şi a învăța „alfabetul", el va deveni *zât*, ucigând şi aducând năpaste asupra altora, deoarece el nu reuşeşte să îşi găsească răspuns la întrebările sale, să îşi găsească fericirea şi adevărul pe care îl caută cu atâta înverşunare. Aici trebuie să amintim de gestul simbolic al autoarei de a denumi fiecare capitol al romanului cu litere din alfabetul rus vechi.

Tatiana Tolstaia nu este singura care observă inconsistența omului modern. Patapievici consideră că omul modern este lipsit de natură. Asemenea lui Proteu, omul din zilele noastre îşi schimbă tot timpul înfățişarea, se prezintă sub forma unui mutant care îşi modifică mereu materia, substanța, fără a avea o natură proprie. Omul modern, „asemeni transformărilor deconcentrate ale lui Proteu, (...), este un mutant imprevizibil şi lipsit de lege internă: golit de substanță de orice nouă prefacere, el este la fel de fără chip ca şi actorul care se preface că a fost prefăcut în ceva anume de zei"[1].

Citind observația lui Patapievici, ne lovim încă o dată de adevărata problemă a omului modern – lipsa vieții spirituale. În aceste circumstanțe, fără credință, fără respect față de trecutul neamului său, omul modern înțelege în mod eronat libertatea de care se bucură în prezent, şi la care puteau numai să viseze predecesorii săi. Dorind să nege memoria culturală pentru a începe un nou drum, o nouă viață, omul riscă să nu îşi mai găsească locul în viitor. Va ajunge, asemenea mutanților din roman, să arunce bustul lui Puşkin în noroi, sub un gard, ridicând kitsch-ul la nivelul operei de artă.

O problemă cu care se confruntă societatea actuală este kitsch-ul. La prima vedere, deşi modernitatea şi kitsch-ul par două noțiuni ce tind să se excludă reciproc, deoarece modernitatea presupune actualitatea anti-tradițională, încercarea de a crea ceva cu totul nou, kitsch-ul presupune mereu aceleaşi forme, înglobând calitatea slabă a operei şi trivialitatea – este unanim recunoscut că totuşi kitsch-ul reprezintă un produs tipic al modernității. După cum afirma şi Harold Rosenberg, „kitsch-ul a acoperit toate artele. (...) Când pictorul X sau dramaturgul Y încep să producă x-uri şi y-uri de dragul unui public gata făcut – iată kitsch-ul. (...) În fiecare caz în parte nu este vorba de onestitate sau de totală „vandabilitate", ci de o moliciune musculară, dublată de

[1] *Idem.*

BDD-A24174 © 2010 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:55:17 UTC)

existența unui public receptiv la anumite norme (...). În organizarea actuală a societății, numai kitsch-ul poate avea o motivație socială de a fi"[1].

Matei Călinescu era de părere că acest fenomen este caracteristic democrației, unde numărul consumatorilor a devenit tot mai mare, iar cel al consumatorilor rafinați tot mai mic. Această situație îl forțează pe artist să creeze opere mai puțin valoroase, pe alocuri imperfecte, fiindcă nu calitatea este importantă acum, ci cantitatea. În legătură cu aceasta, Alexis de Tocqueville afirma: „a mima virtutea este un lucru obişnuit în orice epocă, dar ipocrizia luxului aparţine mai cu seamă epocilor de democraţie. (...) Producţiile artiştilor sunt mai numeroase, dar valoarea fiecărei producţii în parte scade. Nemaifiind capabili să se înalțe spre lucruri mărețe, artiştii cultivă ceea ce este drăguț şi elegant şi sunt mai atenți la aspectul exterior decât la realitate"[2].

Din opiniile prezentate mai sus ajungem să ne întrebăm dacă nu cumva veacul plenitudinii, al belşugului şi al consumarismului sunt cauza principală a apariției acestui *hibrid artistic*, kitsch-ul. Dacă aşa stau lucrurile, dacă responsabili pentru superficialitatea socială actuală se fac sistemul social permisiv şi libertatea înțeleasă şi folosită greşit de către omul modern, atunci putem fi de acord cu Nikolai Berdiaev şi cu temerea acestuia cu privire la posibilitatea realizării utopiilor. Suntem de acord că sistemele democratice reprezintă modul social ideal, utopia prin definiție, tot astfel cum multe alte sisteme politice, prin teoria care le identifica şi le caracteriza, întruchipau imaginea ideală a vieții umane. De aceea omul a încercat dintotdeauna să atingă acest nivel de perfecțiune socială şi politică prin intermediul unui sistem sau al altuia. Berdiaev, însă, este de altă părere: „Utopiile ne par acum cu mult mai realizabile decât am crezut cândva. Şi ne aflăm astfel în fața unei probleme cu totul neliniştitoare: Cum să evităm realizarea lor? Utopiile sunt realizabile. Viața înaintează în direcția utopiilor. Şi poate că un nou veac începe, un veac în care intelectualii şi clasa cultivată vor trebui să viseze la mijloace de a evita utopiile şi de a reveni la o societate non-utopică, mai puțin perfectă, dar mai liberă"[3].

De la kitsch şi pierderea valorilor culturale pe care trebuie să se bazeze o națiie, la dezumanizare şi decăderea socială nu este decât un pas. Această decădere o vedem şi în romanul Tatianei Tolstaia, în finalul căruia decăderea are drept consecință distrugerea întregii umanități. Acest final apocaliptic amintește de filosofia iudeo-creştină, care vede decăderea materializată într-un sfârşit al tuturor ființelor ce aparțin de lumea obiectuală, într-o *zi de apoi*. E.M. Cioran observa în lucrarea sa, *Căderea în timp*, că, „dacă stăm să ne gândim, cel din urmă secol nu va fi nici cel mai rafinat şi nici cel mai complicat, ci cel mai grăbit, secolul în care civilizația – cu Ființa ei dizolvată în mişcare – într-un suprem impuls către ce este mai rău, se va dezmembra în vârtejul pe care tot ea l-a stârnit"[4].

---

[1] Matei, Călinescu, *Cinci fețe ale modernității*, Polirom, Bucureşti, 2005, p. 219.
[2] *Idem*, p. 220-221.
[3] Corneliu, Barborică, *Utopie şi antiutopie*, Ed. Universității Bucureşti, 1998, p. 121.
[4] Călinescu, *op.cit.*, p. 149.

BDD-A24174 © 2010 Editura Universității din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:55:17 UTC)

Foarte interesante şi de o importanţă deosebită pentru viitorul omului modern sunt cuvintele lui Patapievici. Acesta afirmă: „Omul recent este omul care, oricât timp ar trece peste el şi oricâtă vreme l-ar şlefui, tot rudimentar rămâne. Pentru că acest tip uman nu se poate sprijini pe existenţa vreunui suflet, nici al lui, nici al lumii, el nu are resursele de a întemeia nici tradiţii şi nici măcar datini. El este omul care, de îndată ce şi-a amputat trecutul pentru a sări mai repede în viitor, descoperă că prezentul nu îl mai poate adăposti, iar viitorul nu există. De ce? Pentru că şi-a pierdut prezenţa. Omul recent este omul care, dorind să se sature de toate fenomenele lumii – stăpânindu-le, posedându-le, schimbându-le după plac şi pătrunzându-se de toată materialitatea lor – s-a trezit într-o zi că nu mai este decât un epifenomen al curgerii, scurgerii şi prelingerii lor. Este momentul când Gregor Samsa, după o noapte agitată de vise neliniştite, se trezeşte dimineaţa metamorfozat într-un uriaş gândac. Pe noi oare cum ne va găsi dimineaţa?”[1]

Urmând calea acestor gânduri, nu ne rămâne decât să ne întrebăm dacă drumul pe care am pornit este cel corect şi ce ar trebui să facem pentru a evita un *Prăpăd* spiritual de proporţii.

Bibliografie

Barborică, Corneliu, *Utopie şi antiutopie*, Ed. Universităţii Bucureşti, Bucureşti, 1998

Berger, Gaston, *Omul modern şi educaţia sa*, Ed. Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1973

Călinescu, Matei, *Cinci feţe ale modernităţii*, Polirom, Bucureşti, 2005

Patapievici, Horia-Roman, *Omul recent. O critică a modernităţii din perspectiva întrebării „Ce se pierde atunci când ceva se câştigă ?”*, Humanitas, Bucureşti, 2001

Sovremennaja literatura, *Lev Danilkin o „Kysi”*, http://www.guelman.ru/slava/kis/danilkin.htm

Sovremennaja literatura, *Boris Paramonov o „Kysi”*, http://www.guelman.ru/slava/kis/paramonov.htm

Tolstaia, Tatiana, *Zâtul*, Curtea Veche, Bucureşti, 2006

[1] Patapievici, *op.cit.,* p. 16-17.

BDD-A24174 © 2010 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:55:17 UTC)